

Van verdragsrechtelijke duisternis
naar het licht van een federaal Europa

Van verdragsrechtelijke duisternis naar het licht van een federaal Europa

leren begrijpen en toepassen

Leo Klinkers

Dit is een uitgave van de
Federal Alliance of European Federalists (FAEF)
www.faeu.eu, 2026

Voor wie zich wil voorbereiden op de komst van een federaal Europa

© 2026 Leo Klinkers / Uitgeverij U2pi

Titel: Van verdragsrechtelijke duisternis naar het licht van
een federaal Europa

Auteur: Leo Klinkers

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag, www.jouwboek.nl

Druk: Jouvboekdrukkerij.nl

ISBN: 978 94 9343 791 3

NUR: 754

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of
openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder
voorafgaande toestemming van de uitgever.

Ik draag dit boek op aan
Ernst Leupen,
de verpersoonlijking van licht dat duisternis verjaagt

Inhoudsopgave

Proloog: waarover gaat dit boek?	9
DEEL I - OVER GOED EN KWAAD	13
<i>A. De Bijbelse metafoor als analytisch kader</i>	13
<i>B. Van theologische mythe naar staatkundige begrippen</i>	17
<i>C. De Anakyklosis van Polybius</i>	20
<i>D. Wat kunnen we leren van Genesis als metafoor voor staatsvorming?</i>	29
<i>E. Wat kunnen wij leren van absolutistisch gedrag?</i>	31
<i>F. Wat is de overeenkomst tussen de Secessiones Plebis en de ontwikkeling van het Europese statensysteem van het jaar 0 tot 2025?</i>	35
DEEL II – OVER STATEN IN DUISTERNIS	42
<i>A. Drie Europese statensystemen</i>	43
<i>B. De wetenschappelijke verklaring van verval</i>	51
<i>C. Wat kunnen wij leren van autocratie en autocratisering?</i>	59
<i>D. Wat kunnen wij leren van het Verdrag van Parijs, van de processen in Neurenberg en Tokio, en van het Internationaal Strafhof?</i>	69
<i>E. Wat kunnen we leren van schrijvers als Johannes, Fukuyama, Piepers, Tonnaer en Verhofstadt?</i>	76
DEEL III - VAN DUISTERNIS NAAR LICHT	111
<i>Inleiding: Wat en Hoe?</i>	111
<i>Ordering en orde</i>	112
<i>Hermeneutiek</i>	114
<i>A. Hoeveel private federaties telt Nederland?</i>	115
<i>B. De politiek filosoof Johannes Althusius</i>	119
<i>C. Hoe ziet een publiek federaal systeem eruit?</i>	139
<i>D. Voorwaarden voor de bouw van een stevig federaal Europa</i>	149

<i>D1: Voorwaarden met betrekking tot juridische zaken</i>	145
<i>D2: Voorwaarden met betrekking tot structurele zaken</i>	187
<i>D3: Voorwaarden met betrekking tot invoeringszaken</i>	193
Ondersteunende literatuur	202
<i>Rana Dasgupta: After Nations.</i>	
<i>The making and unmaking of a World order (2025)</i>	203
<i>Timothy Snyder: Bloedlanden, Over Tirannie,</i>	
<i>De weg naar Onvrijheid en Over Vrijheid</i>	206
<i>Benjamin Carter Hett: The death of democracy (2019)</i>	212
<i>Ilja Pfeijffer: La Superba (2013),</i>	
<i>Grand Hotel Europa (2018), Alkibiades (2023)</i>	216
<i>Geert Mak: De eeuw van mijn vader (1999) en</i>	
<i>In Europa: reizen door de twintigste eeuw (2007)</i>	223
<i>Herman Tjeenk Willink: Kan de Overheid</i>	
<i>Crises aan? (2021) en Het Tij Tegen (2023)</i>	228
<i>Maarten van Rossem: De 21ste eeuw die in 1979 begon</i>	233
<i>Kanttekening</i>	237
<i>De staat waarin niets ontbreekt</i>	239
Epiloog – het licht van een fundamenteel vernieuwde vertegenwoordiging van het volk binnen een vernieuwde democratie	242
Literatuur	248
Bijlage 1 - Overzicht oorlogsgeweld vanaf het jaar 0 tot 2000	257
Bijlage 2 - Requirements on competence and suitability of delegates of the House of the Citizens and the House of the States	298
Bijlage 3 – De landkaart van Greater-Europe	318
Bijlage 4 - Failed Federations in historisch en systeemtheoretisch perspectief	337

Proloog: waarover gaat dit boek?

Vermeerdering van kennis door leren, begrijpen en toepassen is een zaak van cognitie. Zij heeft een didactische basis. Het hebben van kennis is niet vrijblijvend. Pas wanneer zij wordt toegepast, leidt het tot een hoger niveau van bewustzijn.

Dit boek heeft het karakter van een leerboek over de inrichting van statelijke systemen die gedurende langere tijd vrede, veiligheid en voorspoed kunnen waarborgen, voordat onvermijdelijk een fase van verval intreedt. Dat is geen doemdenken, maar kennis, verworven door eeuwenlange observatie en analyse. Het begon empirisch, proefondervindelijk, en groeide uit - via het werk van filosofen en andere denkers - tot een samenhangend geheel van analyse en synthese: de epistemologie van staatsvorming.

Dit boek bevat tevens een fundament voor hermeneutisch inzicht. Structuren zijn niet te begrijpen zonder kennis van hun onderdelen, en omgekeerd. Het geheel is dan meer dan de som der delen, maar kan niet zonder die delen bestaan. Dit cyclische spanningsveld tussen geheel en delen vormt een sleutel tot het begrijpen van statelijke systemen. In Deel III wordt zichtbaar dat een goed geconstrueerde federale staat precies daarom zo krachtig is: zij verenigt een federaal gezag met autonome lidstaten tot een samenhangend geheel dat meer is dan hun optelsom.

Federale staten zijn echter niet onaantastbaar. Zij falen wanneer hun institutionele ontwerp tekortschiet of wanneer machthebbers zich boven het recht plaatsen en de constitutie ondermijnen. De geschiedenis kent voorbeelden van dergelijke ‘failed federations’; ze worden in Bijlage 4 besproken.

Twee leidende draden structureren dit boek: de didactiek van leren, begrijpen en toepassen, en de hermeneutiek van het geheel en de

delen. Samen bieden zij een kader om onderscheid te maken tussen kennis, mening en geloof. Dat laatste vereist bijzondere zorgvuldigheid, zeker wanneer het zonder rationele onderbouwing wordt ingezet. Toch begint dit boek met een verwijzing naar een religieuze bron: het boek Genesis, het eerste boek van de Bijbel. Ik presenteer het niet als geloofswaarheid, maar als analytische metafoor. Genesis beschrijft hoe de wereld aanvankelijk gehuld was in duisternis, totdat licht werd geschapen en beide van elkaar werden gescheiden. Deze scheiding fungeert hier als metafoor voor het onderscheid tussen destructieve en constructieve vormen van staatsinrichting.

Duisternis staat voor het ontbreken van kennis, het negeren ervan, of het misbruiken ervan. Zij manifesteert zich in verval, chaos en machtsmisbruik. Licht staat voor inzicht, ordening en het vermogen om kennis toe te passen ten dienste van het algemeen belang. Wetenschap en vrije journalistiek spelen daarbij een cruciale rol: zij maken zichtbaar wat anders verborgen blijft.

Na meer dan vijftig jaar werkzaam te zijn geweest binnen de bestuurskunde, in de wetenschap en als consultant in de praktijk, meen ik dat deze metafoor een vruchtbaar analytisch kader biedt. In het Europa en de wereld van 2026 is een ontwikkeling zichtbaar van toenemende autocratisering en afnemende rechtsstatelijkheid. Dat is geen incidenteel verschijnsel, maar een fase in een terugkerend patroon van opkomst, bloei en verval van statelijke systemen.

Dit boek beschrijft dat patroon als een cyclisch proces. Perioden van verval – van duisternis – worden in de geschiedenis telkens gevolgd door perioden van vernieuwing – van licht. Nieuwe staatsvormen ontstaan uit de tekortkomingen van hun voorgangers, maar dragen tegelijkertijd de kiemen van toekomstig verval in zich. Tegen deze achtergrond beoogt dit boek bij te dragen aan het opnieuw doordenken van representatie en democratische ordening binnen weerbare staten.

Het boek bestaat uit drie delen.

Deel I – Over goed en kwaad

Dit deel introduceert de metafoor van duisternis en licht, evenals de symboliek van de twee bomen in het Hof van Eden: de boom van kennis van goed en kwaad en de boom des levens. Deze beelden worden gebruikt om de noodzaak te onderstrepen van voortdurende bezinning op staatsvorming. Vervolgens wordt getoond hoe klassieke denkers verschillende staatsvormen hebben geanalyseerd en gewaardeerd, en hoe deze inzichten zich verhouden tot het onderscheid tussen constructieve en destructieve ordeningen.

Deel II – Over staten in duisternis

Dit deel behandelt de geschiedenis van statelijk verval en de onderliggende oorzaken daarvan. Het laat zien hoe structurele tekortkomingen en menselijke factoren leiden tot degeneratie van politieke systemen. Europa bevindt zich, zo wordt betoogd, in een fase die vergelijkbaar is met eerdere perioden van diep verval die voorafgingen aan ingrijpende vernieuwingen.

Deel III – Over staten in licht

Dit deel richt zich op de voorwaarden voor vernieuwing. Het beschrijft de contouren van een toekomstig federaal Europa en analyseert welke institutionele en democratische voorwaarden noodzakelijk zijn om een duurzame periode van vrede, veiligheid en voorspoed te realiseren.

Kanttekeningen

Dit boek beweegt zich op het snijvlak van analyse en synthese van staatsvorming, democratie en constitutionele ordening. De metafoor van duisternis en licht vormt daarbij een leidraad, van begin tot einde.

Waar relevant wordt verwezen naar eerder werk, gebundeld in het *Verzameld Werk* (www.leoklinkers.nl). Deel B van die site bevat alle publicaties over federale staatsvorming.

Enkele onderdelen – waaronder drie bijlagen - zijn eerder geschreven in het Engels.

Tot slot het woord ‘Europa’. Soms bedoel ik daarmee de Europese Unie, soms Greater Europe. Dat omvat alle officiële 51 landen van het continent Europa, met 862 miljoen inwoners. Bijlage 3 licht dit toe. Dat is een van de Engelstalige onderdelen van dit boek.

Leo Klinkers
1 juni 2026
leoklinkers@me.com
www.leoklinkers.nl

DEEL I - OVER GOED EN KWAAD

A. De Bijbelse metafoor als analytisch kader

Volgens een traditionele opvatting werd het boek Genesis – het eerste deel van de Pentateuch (Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium) – geschreven door Mozes. Die leefde tussen de 14e en 13e eeuw voor Christus. Sinds de 17e eeuw is echter aannemelijk geworden dat delen van deze tekst pas na zijn dood kunnen zijn ontstaan. De gangbare visie is daarom dat Genesis het resultaat is van meerdere auteurs en redactionele lagen.

Deze vage ontstaansgeschiedenis heeft niet verhinderd dat het boek door de eeuwen heen telkens opnieuw is geïnterpreteerd. Die interpretatieve vrijheid wordt ook in dit werk benut. De essentie van Genesis – de scheiding tussen duisternis en licht – wordt hier gebruikt als analytische metafoor voor het onderscheid tussen destructieve en constructieve vormen van staatsinrichting.

In deze benadering staat duisternis voor processen van verval: het ontbreken van kennis, het negeren ervan of het misbruik ervan. Licht staat voor inzicht, ordening en het vermogen om kennis toe te passen ten dienste van het algemeen belang. De aanname is dat perioden van duisternis, zoals zichtbaar in de huidige fase van mondiale en Europese autocratisering, historisch gezien telkens de voorwaarden scheppen voor een nieuwe periode van verlichting: een fundamentele herordening van statelijke systemen.

Dit boek pretendeert niet die toekomst te voorspellen, maar wel bij te dragen aan het begrijpen van de mechanismen die zulke omslagen mogelijk maken, en aan het formuleren van voorwaarden waaronder zij zich kunnen voltrekken. De voorzienbaarheid van die omslagen, beter dan hun voorspelbaarheid.

De keuze voor een bijbelse metafoor vraagt om verantwoording. Voor wie moeite heeft met het metafysische karakter ervan, kan worden gewezen op vergelijkbare beeldvorming in andere tradities. Zo verbeeldt de klassieke mythologie in de figuur van Eos (Aurora) het dagelijks terugkerende verdrijven van de duisternis door het licht. De kern is niet religieus, maar symbolisch: het structurele spanningsveld tussen orde en ontregeling.

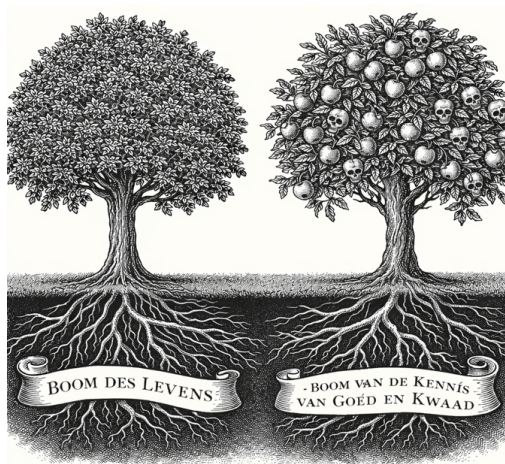
De verhouding tussen goed en kwaad in Genesis

Na de scheiding van licht en duisternis beschrijft Genesis het bestaan van twee bomen in het Hof van Eden: de boom des levens en de boom van de kennis van goed en kwaad. Deze twee symbolen vormen geen toevallig detail, maar drukken een fundamentele spanning uit in de menselijke conditie.

De mens wordt in het verhaal geconfronteerd met een grens: het verbod om te eten van de boom van kennis van goed en kwaad. Door dit verbod te overtreden verwerft de mens kennis en daarmee een zekere mate van autonomie – het vermogen tot oordelen en normstelling.

Tegelijkertijd leidt deze daad tot verlies: de toegang tot de boom des levens wordt afgesloten.

In moderne interpretaties wordt deze gebeurtenis begrepen als een breuk in vertrouwen, maar ook als een structurele beperking. De mens verkrijgt kennis, maar niet in absolute zin. Zijn vermogen om goed en kwaad te onderscheiden blijft contextgebonden, afhanke-

lijk van plaats, tijd en onderwerp. De combinatie van volledige morele autonomie en onsterfelijkheid – gesymboliseerd door het gelijktijdig toegang hebben tot beide bomen – wordt uitgesloten.

Deze symboliek laat zich seculier vertalen. Zij wijst op de noodzaak om normatieve macht te begrenzen. In politieke termen: geen enkele actor mag beschikken over onbeperkte kennis, onbeperkte macht én onbeperkte duur. Juist uit die beperking ontstaat de noodzaak van institutionele ordening, in het bijzonder van gespreide en gecontroleerde macht.

In dit boek wordt die gedachte uitgewerkt in termen van constitutionele structuren en procedures: Deze vormen het normatieve fundament van een statelijk systeem. Zonder een dergelijk fundament verwordt besluitvorming tot louter machtsuitoefening, zonder structurele verantwoording en zonder bescherming tegen verval.

De menselijke conditie, zoals in Genesis verbeeld, impliceert dat kennis altijd onvolledig is. Dat maakt voortdurende kennisverwerving noodzakelijk: leren, begrijpen en toepassen. Door de eeuwen heen heeft dit geleid tot een groei van inzicht in staatsvorming, maar nooit tot definitieve oplossingen. Elk systeem draagt de kiemen van zijn eigen beperking.

Daarom is het beheersen van verval – het vertragen van de terugkeer van duisternis – een van de centrale opgaven van politieke ordening. Het ontwikkelen en toepassen van kennis over staatsvormen die vrede, veiligheid en voorspoed kunnen waarborgen, is geen vrijblijvende activiteit, maar een normatieve verplichting, mede in het licht van de historische ervaringen van conflict en ontwrichting.

De vraag die hieruit voortvloeit is fundamenteel: zal het vermogen tot leren en institutioneel vernieuwen voldoende zijn om perioden van duisternis te verkorten, of zal het verval steeds opnieuw de overhand

krijgen? Het vertrouwen dat kennisvermeerdering en institutionele vernieuwing daadwerkelijk verschil kunnen maken, vormt de drijvende kracht achter dit boek. Het beoogt bij te dragen aan een beter begrip van de voorwaarden waaronder een nieuwe periode van ‘licht’ – in de vorm van duurzame, rechtvaardige staatsinrichting – mogelijk wordt.

Licht en duisternis in andere tradities

De symboliek van licht en duisternis is niet uniek voor het joods-christelijke denken. In verschillende religies en filosofische tradities fungeert zij als uitdrukking van een fundamenteel onderscheid tussen orde en ontregeling, waarheid en misleiding, kennis en onwetendheid.

In het Zoroastrisme wordt dit onderscheid scherp geformuleerd in de tegenstelling tussen Ahura Mazda (licht en waarheid) en Angra Mainyu (duisternis en leugen). Het Manicheïsme ontwikkelt dit tot een kosmisch dualisme tussen een wereld van licht en een wereld van duisternis. Gnostische stromingen beschouwen de materiële wereld als een vorm van duisternis waaruit de mens zich door kennis moet bevrijden.

Andere tradities leggen minder nadruk op strijd en meer op complementariteit. In het Taoïsme symboliseert het yin-yang-teken de onderlinge afhankelijkheid van licht en donker, waarbij elk element een kiem van het andere bevat. In het Hindoeïsme staat licht, bijvoorbeeld in het Diwali-festival, voor kennis en goddelijkheid die de duisternis van onwetendheid verdrijven, terwijl rituelen zoals Holi Phagwa de onderlinge verbondenheid en gelijkwaardigheid van mensen symboliseren.

Deze brede verspreiding van de metafoor onderstreept haar analytische bruikbaarheid. Zij verwijst niet naar één specifieke religieuze waarheid, maar naar een universeel ervaren spanningsveld dat zich ook manifesteert in de ontwikkeling en het verval van statelijke systemen.

B. Van theologische mythe naar staatkundige begrippen

Zoals reeds aangegeven beschrijft het eerste hoofdstuk van Genesis een oerscheiding: *“God scheidde het licht van de duisternis.”* Deze handeling is geen fysische beschrijving, maar een ordeningsdaad. Licht staat hier niet enkel voor verlichting, maar voor structuur, onderscheid en normativiteit: het vermogen om werkelijkheid te ordenen en betekenis te geven.

In deze analytische benadering is duisternis niet louter de afwezigheid van licht, maar een toestand met eigen kenmerken. Zij manifesteert zich als chaos (wanorde, verval, ontbinding), als amoraliteit (het ontbreken of afwijzen van onderscheid tussen goed en kwaad) en als onbegrensde macht (concentratie van gezag zonder tegenkracht of verantwoording).

Dat deze vormen van duisternis geen abstracties zijn, blijkt uit hedendaagse ontwikkelingen waarin fundamentele instituties van internationale rechtsorde onder druk staan. Wanneer machtige actoren zich onttrekken aan juridische normen en institutionele controle, vertraagt dat de ontwikkeling van stabiele ordening. Tegelijkertijd kan juist die ontregeling op langere termijn een tegenbeweging oproepen: een hernieuwde zoektocht naar normatieve en institutionele grondslagen van politieke orde.

Het licht daarentegen staat voor het vermogen tot normatief onderscheid (kennis van goed en kwaad), voor institutioneel geordende macht (de toepassing van die kennis in regels en structuren) en voor de bereidheid tot samenleven (betrokkenheid, verantwoordelijkheid en wederkerigheid).

De scheiding tussen licht en duisternis markeert daarmee een eerste moment van ordening: een proces dat leidt tot een toestand van orde. Het daaropvolgende verhaal van de twee bomen introduceert een tweede ordeningsmoment, waarin de mens optreedt als handelend en

oordelend wezen. Hier verschuift de focus van kosmische ordening naar menselijke verantwoordelijkheid.

In de eeuwen daarna is deze symboliek herhaaldelijk vertaald naar politieke en rechtsfilosofische bezinningen op het ontstaan, functioneren en verval van statelijke systemen. Zij vormt een brug tussen het metafysische verhaal van Genesis en de historische ontwikkeling van staatsvormen. In dit boek nemen met name Polybius en Johannes Althusius een centrale plaats in, naast andere denkers die in de loop van de analyse worden besproken.

Hun gezamenlijke gedachtegoed kan, in abstracte zin, worden gelezen als een uitwerking van de problematiek die in de metafoor van de twee bomen besloten ligt: de vraag naar de bron, begrenzing en legitimatie van normatieve macht.

Die problematiek laat zich concretiseren in een reeks fundamentele vragen:

wie bepaalt de norm, wie heeft het laatste woord, wat is de bron van legitimiteit, wie bewaakt de macht, wie onderzoekt en volgens welke methoden, en wie spreekt uiteindelijk het oordeel uit? Nogmaals: zonder ongebonden wetenschap en vrije journalistiek komt er geen antwoord op die vragen.

Zij maken zichtbaar dat menselijke kennis van goed en kwaad nooit absoluut is. Zij is altijd relatief, begrensd en onderwerp van tegenpraak. Juist daarom vereist zij institutionele inbedding: georganiseerde vormen van tegenmacht en controle die voorkomen dat normatieve pretenties ontaarden in willekeur.

In het bijbelse verhaal wordt deze begrenzing verbeeld door de verdrijving uit het Hof van Eden. De mens verkrijgt kennis, maar verliest de mogelijkheid tot eeuwige continuïteit. In seculiere termen betekent dit dat normatieve macht nooit onbeperkt en permanent mag zijn. De combinatie van absolute kennis, absolute macht en onbeperkte duur

zou leiden tot een toestand zonder correctiemechanismen.

Hier ligt een diep constitutioneel inzicht besloten: macht moet worden begrensd in tijd, reikwijdte en tegenkracht. Wat in het verhaal symbolisch wordt uitgedrukt, keert in politieke theorie terug in het beginsel van checks and balances: de spreiding en wederzijdse controle van bevoegdheden binnen een staat.

Deze ordening veronderstelt tevens een hermeneutische samenhang tussen delen en geheel. Institutionele organen functioneren niet op zichzelf, maar ontleen hun betekenis aan hun plaats binnen het geheel van de staatsstructuur. In de praktijk krijgt dit vorm in uiteenlopende varianten van structurele en procedurele tegenmachten, die samen het evenwicht van het systeem bepalen.

In deze termen vertaald staat licht voor constitutionele ordening: begrensde macht, gestructureerde bevoegdheden en duidelijke rolverdelingen. Duisternis daarentegen correspondeert met het ontbreken daarvan: concentratie van macht, vervaging van functies en structurele instabiliteit.

De geschiedenis van statelijke systemen laat zien dat deze twee polen zich niet statisch tot elkaar verhouden, maar deel uitmaken van een terugkerend proces. Telkens opnieuw ontstaat een orde, die vervolgens leidt tot concentratie van macht, waarna ontwrichting en chaos optreden, die op hun beurt een zoektocht naar nieuwe ordening in gang zetten. Zo ontstaat een cyclische beweging van opkomst, verval en vernieuwing.

Dit proces kent geen eindpunt in de vorm van permanente stabiliteit. De groei van kennis kan perioden van orde verlengen, maar niet definitief veiligstellen. De menselijke capaciteit tot normstelling blijft immers begrensd en vatbaar voor fouten, misbruik en verval.

Toch ligt juist in dat besef de mogelijkheid tot vooruitgang. Voortschrijdend inzicht in de voorwaarden voor duurzame staatsinrichting kan bijdragen aan het verlengen van perioden van vrede, veiligheid en voorspoed. Het vertrouwen in die mogelijkheid – gesteund door wetenschappelijke inzichten - vormt de grondslag van dit boek.

In symbolische termen: het licht kan de duisternis telkens opnieuw doorbreken, zonder haar ooit definitief te elimineren. Of, in de woorden die traditioneel aan het Johannesevangelie worden toegeschreven: het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis heeft het niet in haar macht gekregen.

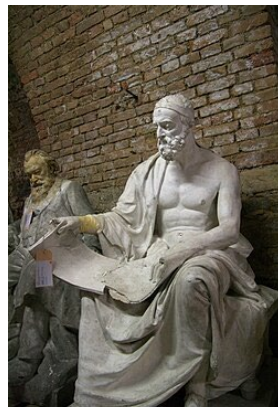
Vanuit dit perspectief richt de verdere analyse zich op de vraag hoe beschikbare kennis over staatsvorming zodanig kan worden benut dat perioden van ontwrichting worden verkort en perioden van ordening worden verlengd. Dat vereist niet alleen inzicht, maar ook toepassing: het vermogen om kennis te vertalen in robuuste institutionele structuren.

C. De Anakyklosis van Polybius

Inleiding

In zijn *Historiën* ontwierp Polybius (ca. 203–120 v.Chr.), Grieks historicus en politiek denker, de leer van de *Anakyklosis*. Het voorvoegsel ‘*ana*’ betekent ‘opnieuw’ of ‘terug’, terwijl ‘*kyklos*’ staat voor ‘kring’ of ‘cyclus’. Met dit begrip beschreef hij de terugkerende kringloop van staatsvormen.

Polybius was niet de eerste die oog had voor staatsverval of voor de opvolging van regeringsvormen. Maar voor zover bekend was

hij wel de eerste die daarvan een expliciete, systematische en constitutioneel-politieke cyclustheorie maakte. Daarmee gaf hij een analytisch raamwerk aan wat in de bijbelse metafoor van goed en kwaad, licht en duisternis, alleen nog symbolisch wordt verbeeld.

De kern van zijn inzicht is tweeledig. Ten eerste dat iedere staatsvorm, hoe goed ook begonnen, de kiem van haar eigen verval in zich draagt. Ten tweede dat dit verval niet louter destructief is. Het kan, wanneer de samenleving leert van de fouten van een voorgaande fase, de bron worden van een nieuwe en betere ordening. Zo bezien heeft de cyclus niet alleen een degeneratief, maar ook een evolutionair karakter. Er is herhaling, maar geen volstreckte herhaling van hetzelfde. Iedere nieuwe fase kan iets bevatten van geleerd, begrepen en toegepast inzicht.

In dit boek is dit gegeven van groot belang. Het ondersteunt de gedachte dat diep verval van politieke systemen niet noodzakelijkerwijs het einde betekent, maar ook de historische voorwaarde kan zijn voor institutionele vernieuwing. Later, in Deel II en III, zal ik dit toepassen op de ontwikkeling van Europa en op de these dat de voortgaande ontregeling van verdragsrechtelijke en de opkomst van autocratiserende systemen uiteindelijk de weg zullen openen naar een nieuwe staatsvorm: een federaal Europa.

De evolutionaire kringloop van staatsvormen

Met de *Anakyklosis* beschrijft Polybius een vaste opeenvolging van staatsvormen. De cyclus begint met monarchie: de rechtvaardige heerschappij van één persoon in het belang van allen. Maar macht neigt ertoe zich te verharderen en te corrumperen. De monarchie vervalt daarom in tirannie: de heerschappij van één persoon in eigen belang.

Tegen tirannie komt verzet op. Dat leidt tot aristocratie: de heerschappij van de besten, die geacht worden wijs en gematigd te regeren ten bate van de gemeenschap. Maar ook deze vorm degenereert. De aristocratie verandert in oligarchie zodra een kleine elite haar positie

gebruikt voor eigen voordeel.

Daartegen verheft zich het volk. Zo ontstaat democratie: een staatsvorm waarin de macht bij de burgers berust en in beginsel rechtvaardig wordt uitgeoefend. Maar ook deze vorm blijft niet gevrijwaard van verval. Wanneer vrijheid ontaardt in bandeloosheid en gezag wordt veracht, verandert democratie in ochlocratie: de heerschappij van de massa, van gepeupel, van opwinding, willekeur en collectieve ontremming.

Uit de chaos van de ochlocratie ontstaat vervolgens opnieuw het verlangen naar orde, waardoor de cyclus terugkeert naar monarchie. Daarmee is de kringloop voltooid en begint hij opnieuw.

Het belang van deze theorie ligt niet alleen in de volgorde van de staatsvormen, maar in het inzicht dat geen enkele enkelvoudige regeringsvorm blijvend stabiel is. Iedere vorm draagt, juist door haar eigen bestaan, de mogelijkheid van ontsporing reeds in zich.

De parallel tussen Genesis en de Anakyklosis

Hier raakt Polybius aan dezelfde problematiek die in Genesis symbolisch wordt uitgebeeld. De mens verwerft kennis van goed en kwaad en daarmee een zekere mate van normatieve autonomie. Maar die autonomie mag niet onbeperkt worden, omdat zij anders zou ontaarden in onbegrensde macht. In de bijbelse metafoor wordt dit voorkomen door de mens de toegang tot de boom des levens te ontfangen. Daarmee wordt verbeeld dat menselijke kennis, macht en normstelling begrensd moeten blijven.

Polybius vertaalt dat symbolische inzicht in politieke termen. Ook hij ziet dat menselijke gemeenschappen geneigd zijn macht te concentreren, en dat die concentratie vrijwel onvermijdelijk tot verval leidt. Het probleem is dus niet alleen wie regeert, maar vooral hoe macht wordt begrensd, verdeeld en gecorrigeerd.

Zijn antwoord daarop was de gemengde constitutie. In de Romeinse Republiek zag hij een staatsvorm waarin monarchale, aristocratische en democratische elementen met elkaar waren verbonden: de consuls als monarchaal element, de senaat als aristocratisch element en de volksvergaderingen als democratisch element. Juist deze menging van elementen, gecombineerd met wederzijdse remmen en correcties, kon het cyclische verval vertragen.

Dat is een beslissend inzicht. Polybius meende niet dat verval ooit definitief kon worden opgeheven. Wel dat het door een verstandige institutionele architectuur aanzienlijk kon worden vertraagd. In moderne termen spreken wij dan over checks and balances, countervailing powers en constitutionele spreiding van bevoegdheden.

Vanuit die lijn zal later in dit boek worden betoogd dat een federaal Europa, en op langere termijn ook een wereldfederatie, niet de afschaffing van de historische cyclus betekent, maar wel een nieuwe staatsvorm kan zijn waarin het onvermijdelijke verval langer wordt uitgesteld dan in de huidige verdragsrechtelijke systemen.

Citaten uit hoofdstuk VI van de Anakyklosis verduidelijken Polybius' gedachtegang

Over het begin van de cyclus: “Wanneer de herinnering aan vroegere ellende vervaagt en de opvolgers van de koningen het gezag niet langer gebruiken ten dienste van het volk, maar voor hun eigen voordeel, verandert het koningschap in tirannie.” (VI.4)

Over aristocratie en oligarchie: “Als de nakomelingen van hen die oprecht en wijs regeerden opgroeien in weelde en gemak, verliezen zij hun kracht en veranderen zij de aristocratie in een oligarchie.” (VI.6)

Over democratie en ochlocratie: “Wanneer de mensen, eenmaal bevrijd van oligarchisch onrecht, aanvankelijk de macht met mate gebruiken, ontstaat democratie. Maar wanneer hun nakomelingen

vrijheid gelijkstellen aan losbandigheid, verandert democratie in een heerschappij van de massa, de zogenaamde ochlocratie.” (VI.9)

Over de eindeloze herhaling: “Zo keren staten als in een kringloop steeds weer terug tot het begin, en volgen zij noodzakelijk de natuurlijke orde der dingen.” (VI.10)

Tot slot nog, voor alle duidelijkheid, enkele citaten uit Polybius’ *Historiën*, Boek VI, hoofdstukken 3–10:

Hoofdstuk 3: “Iedere staatsvorm ontstaat uit een voorafgaande, en heeft van nature een begin, een bloeitijd en een verval. Om dit goed te begrijpen moeten we nagaan hoe de eerste regeringsvormen ontstonden en welke opeenvolging van veranderingen zij noodzakelijkerwijs ondergaan.”

Hoofdstuk 4: “Oorspronkelijk leefden mensen zonder wet en zonder bestuur. De sterkste en dapperste kreeg vanzelf de leiding, en de gemeenschap gehoorzaamde hem uit respect en bewondering. Zo ontstond het koningschap. Zolang de koningen rechtvaardig en in het belang van allen regeerden, hield deze vorm stand. Maar wanneer hun nakomelingen hun macht begonnen te misbruiken voor eigen voordeel, werd het koningschap tot tirannie.”

Hoofdstuk 5: “Wanneer mensen het juk van de tirannie niet langer verdragen, zoeken zij naar de besten en wijzen die aan om te regeren. Zo ontstaat de aristocratie. Zolang deze mannen eerlijk en gematigd heersen, is dit een goede en stabiele regeringsvorm. Maar als hun nakomelingen, opgegroeid in rijkdom en gemak, hun positie misbruiken voor eigen gewin, verandert de aristocratie in oligarchie.”

Hoofdstuk 6: “Wanneer de menigte dan ziet dat de oligarchen slechts voor zichzelf zorgen, ontsteekt zij in woede, grijpt de macht en vertrouwt deze aan allen toe. Zo ontstaat de democratie. Aanvankelijk

is zij rechtvaardig: men heerst gezamenlijk en laat de meerderheid beslissen.”

Hoofdstuk 7: “Maar ook deze vorm kent een verval. Want wanneer de nakomelingen van hen die de vrijheid bevochten opgroeien in overvloed en zonder discipline, misbruiken zij de vrijheid. Vrijheid wordt losbandigheid; gelijkheid wordt minachting voor gezag; en men vertrouwt de macht toe aan de luidruchtigste en roekelooste stemmen. Dan ontaardt democratie in ochlocratie (heerschappij van de massa).”

Hoofdstuk 8: “Wanneer de ochlocratie in chaos verzinkt, komt er opnieuw behoefte aan orde. Dan verschijnt er iemand die boven de anderen uitsteekt in moed en kracht, en die opnieuw als koning wordt aangesteld. Daarmee is de kringloop voltooid en begint hij van voren af aan.”

Hoofdstuk 9: “Deze kringloop, die ik de Anakyklosis noem, verloopt volgens een natuurlijke orde: Koningschap → Tirannie → Aristocratie → Oligarchie → Democratie → Ochlocratie → (opnieuw) Koningschap. Geen staatsvorm blijft eeuwig, maar alle ondergaan deze opeenvolging.”

Hoofdstuk 10: “Wie deze wetmatigheid doorgrondt, kan zowel in zijn eigen staat als in andere volkeren voorzien welke veranderingen te verwachten zijn. Want elke staatsvorm draagt in zichzelf de kiem van zijn eigen verval, en uit dat verval groeit de volgende.”

In de volgende paragraaf beschrijf ik vijf opzienbarende *Afscheidingen* van de burgers in het oude Rome. Omdat het steeds weer de burgers waren die in opstand kwamen is dat gedrag door Polybius gekoppeld aan het begrip *Ochlocratie*: de heerschappij van het gepeupel. De Afscheidingen droegen weliswaar het karakter van een ochlocratie, maar die keerde zich tegen het wangedrag van de heersende elite en realiseerde met succes vooruitgang. Hier ligt de kern van wat in alle